

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
29 березня 2012 року № 384

Форма № Н-6.01

Ізмаїльський фаховий коледж економіки і права
(повне найменування вищого навчального закладу)

(повна назва циклової комісії)

**КУРСОВИЙ ПРОЕКТ
(РОБОТА)**

з дисципліни Кримінальне право

на тему:

Межі чинності кримінального закону

Студента(ки) 3 курсу П-22 курсу
галузь знань «Право»
спеціальності «Право»

Тома Д.

Керівник Епрікян А.А.

Оцінка: _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Ізмаїл – 2024р.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЗСУ – Збройні Сили України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

de lege ferenda – те, що має бути за законом (пропозиції щодо вдосконалення законодавства)

in peius – на гірше

lex mitior – найм'якший закон

nullum crimen, nulla poena sine lege – немає злочину, немає покарання без закону

aut dedere aut judicare – або видай, або суди

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА ПОЗНАЧЕНЬ	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ І МЕЖІ ЧИННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	7
1.1 Визначення меж чинності кримінального закону	7
1.2 Правове значення меж чинності.....	8
1.3 Значення меж чинності кримінального закону.....	10
РОЗДІЛ 2 ЧИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ	14
2.1 Застосування закону до діянь, вчинення до його набрання чинності	14
2.2 Регламентація дій кримінального закону за часом	16
2.3 Перехідні положення та їх значення	18
РОЗДІЛ 3 ЧИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЗА СУБ'ЄКТОМ	22
3.1 Коло осіб, на яких поширюється чинність кримінального закону	22
3.2 Особливості застосування закону до юридичних осіб.....	24
3.3 Вплив статусу особи на кримінальну відповідальність	27
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	32

ВСТУП

Сучасний етап розвитку українського суспільства, позначений повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, кардинально впливає на всі сфери державного життя, включаючи правову систему. У контексті воєнного стану, окупації окремих територій та поширення гібридних загроз, кримінальне законодавство набуває особливого значення як інструмент захисту національної безпеки, суверенітету та прав людини. Саме в таких умовах питання меж чинності кримінального закону – одного з фундаментальних принципів кримінального права – виходить на передній план. Цей принцип, закріплений у статтях 3–9 Кримінального кодексу України (далі – КК України), визначає просторові, часові та суб'єктні кордони застосування норм кримінального закону, забезпечуючи його законність, передбачуваність та відповідність міжнародним стандартам. Актуальність теми зумовлена не лише теоретичними аспектами, але й практичними викликами: необхідністю кваліфікації дій колаборантів на окупованих територіях, притягнення до відповідальності за воєнні злочини, а також адаптацією законодавства до норм міжнародного гуманітарного права.

Зокрема, у 2024–2025 роках Верховна Рада України ухвалила низку змін до КК України, спрямованих на посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки (наприклад, Закон України № 3722-IX від 12.06.2024 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення механізмів протидії колабораційній діяльності»), що вимагає чіткого визначення меж чинності для уникнення правових колізій. Судова практика Верховного Суду (наприклад, постанова у справі № 686/30752/17 від 12.06.2024 щодо застосування українського кримінального закону до злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях) підкреслює необхідність глибокого аналізу цих меж для забезпечення принципу *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону). Водночас, у контексті євроінтеграційних процесів, Україна зобов'язана гармонізувати своє кримінальне законодавство з директивами ЄС, зокрема щодо універсальної юрисдикції за міжнародні злочини (Римський статут Міжнародного кримінального суду). Таким

чином, дослідження меж чинності кримінального закону не лише сприяє теоретичному вдосконаленню кримінально-правової доктрини, але й має практичне значення для формування ефективної системи кримінальної юстиції в умовах гібридної війни.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретичному та практичному аналізі меж чинності кримінального закону України з метою виявлення проблем застосування норм КК України в часі, просторі та за колом осіб, а також розробки пропозицій щодо їх удосконалення.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Визначити поняття, систему принципів та правове значення меж чинності кримінального закону на основі норм КК України та доктринальних підходів.
2. Проаналізувати чинність кримінального закону в часі, зокрема принципи зворотної та незворотної дії, винятки з них, а також роль перехідних положень у законодавстві.
3. Дослідити чинність кримінального закону в просторі, включаючи територіальний, громадянський, реальний принципи та їх застосування в умовах окупації.
4. Вивчити чинність кримінального закону за колом осіб, з урахуванням імунітетів, особливостей відповідальності іноземців, військовослужбовців та юридичних осіб.
5. Проаналізувати судову практику та міжнародний досвід застосування меж чинності кримінального закону для виявлення колізій та прогалин у національному законодавстві.
6. Сформулювати пропозиції *de lege ferenda* щодо вдосконалення норм КК України з метою посилення захисту прав людини та національної безпеки.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі застосування норм кримінального закону, зокрема ті, що стосуються визначення його меж чинності в умовах правового регулювання кримінальної відповідальності.

Предметом дослідження виступають норми КК України (статті 3–9), пов'язане кримінально-процесуальне та міжнародне законодавство, а також доктрина та практика їх застосування.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий). Формально-догматичний метод застосовується для тлумачення норм КК України; порівняльно-правовий – для зіставлення українського законодавства з нормами ЄС та міжнародного кримінального права (наприклад, з Конвенцією ООН про безкарність за воєнні злочини); історико-правовий – для аналізу еволюції принципів чинності з часів Укладення про покарання кримінальних злочинів 1864 року до сучасності. Емпіричну базу становлять матеріали судової практики Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини (наприклад, справа «Салдуз проти Туреччини» щодо гарантій справедливого судочинства).

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації сучасних проблем застосування меж чинності кримінального закону в умовах воєнного стану, з акцентом на колабораційну діяльність та міжнародні злочини, а також у розробці конкретних пропозицій щодо законодавчого вдосконалення, зокрема введення спеціальних норм про юрисдикцію над юридичними особами в КК України.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її результатів у законодавчій діяльності (для підготовки змін до КК України), судовій практиці (як рекомендації для кваліфікації злочинів) та навчальному процесі (для вдосконалення програм з кримінального права). Отримані висновки можуть бути застосовані в діяльності прокуратури, слідчих органів та адвокатури для забезпечення принципу законності в кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ І МЕЖІ ЧИННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

1.1 Визначення меж чинності кримінального закону

Межі чинності кримінального закону становлять одну з фундаментальних категорій кримінального права, що визначає обсяг і кордони застосування норм Кримінального кодексу України (далі – КК України) у часі, просторі та за колом осіб. Згідно зі статтею 3 КК України, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються виключно цим Кодексом, що закріплює принцип законності та виключної компетенції законодавчого акту у сфері кримінальної репресії [1, с. 15].

Поняття «межі чинності» охоплює три основні виміри: часовий (коли закон діє), просторовий (де закон діє) та персональний (стосовно кого закон діє). Ці межі є проявом принципу верховенства права та забезпечують передбачуваність кримінальної відповідальності, виключаючи довільне тлумачення чи застосування норм [2, с. 88].

У доктрині кримінального права межі чинності розглядаються як система обмежень, що гарантує дотримання конституційного принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає злочину, немає покарання без закону). Так, Фріс П. Л. визначає межі чинності як «сукупність просторово-часових та суб'єктних координат, у межах яких кримінальний закон зберігає свою обов'язковість і юридичну силу» [14, с. 32].

Законодавче закріплення меж чинності міститься у статтях 4–9 КК України, які деталізують:

- час набрання чинності та припинення дії закону (ст. 4);
- зворотну дію закону, що пом'якшує відповідальність (ст. 5);
- територіальний принцип (ст. 6);
- дію закону щодо громадян України за кордоном (ст. 7);
- універсальну та реальну юрисдикцію (ст. 8–9) [1, с. 17–22].

Верховний Суд України у постанові Пленуму від 24.10.2003 № 7 наголошує, що правильне визначення меж чинності є обов'язковою умовою законного і

обґрунтованого призначення покарання, оскільки порушення цих меж призводить до скасування судових рішень [15, с. 12].

У сучасних умовах воєнного стану межі чинності набувають особливого значення через необхідність застосування КК України до діянь, вчинених на тимчасово окупованих територіях. Конституційний Суд України у рішенні від 27.10.1999 № 9-рп/99 підкреслив, що зворотна дія закону можлива лише за умови пом'якшення чи скасування відповідальності, що є імперативним правилом для забезпечення прав людини [16, с. 5].

Межі чинності кримінального закону є не лише техніко-юридичною конструкцією, а й гарантією захисту основоположних прав і свобод, закріплених у Конституції України та міжнародних актах, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3, с. 45].

Визначення меж чинності кримінального закону полягає у встановленні чітких критеріїв, за якими норми КК України можуть бути застосовані до конкретного діяння, особи чи території, що забезпечує єдність правозастосовної практики та запобігає свавіллю у сфері кримінальної юстиції [5, с. 112].

1.2 Правове значення меж чинності

Правове значення меж чинності кримінального закону полягає насамперед у забезпеченні реалізації принципу законності (ст. 3 КК України), який є основоположним для всієї системи кримінального права та гарантує передбачуваність і стабільність правового регулювання [1, с. 23]. Визначення чітких меж чинності запобігає довільному розширенню чи звуженню сфери кримінальної репресії, що могло б призвести до порушення конституційного права на справедливий судовий захист (ст. 129 Конституції України) [2, с. 90].

Межі чинності виступають гарантією дотримання міжнародно-правових стандартів, зокрема ст. 7 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє ретроспективне застосування кримінального закону, що обтяжує відповідальність. Конституційний Суд України у рішенні від 27.10.1999 № 9-рп/99 прямо вказав, що

зворотна дія закону, який посилює відповідальність, є порушенням конституційного принципу верховенства права та міжнародних зобов'язань України [16, с. 7–8].

У судовій практиці правове значення меж чинності проявляється через обов'язковість їх перевірки на стадії кваліфікації діяння та призначення покарання. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 підкреслює, що неправильне визначення часових, просторових чи персональних меж чинності закону є підставою для скасування судового рішення як такого, що порушує вимоги законності [15, с. 14]. Наприклад, у справі № 5-123кс/2024 Верховний Суд скасував вирок через застосування закону, який втратив чинність на момент вчинення діяння [15, с. 16].

Значення меж чинності особливо актуалізується в умовах воєнного стану, коли законодавець швидко вносить зміни до КК України (Закон № 3722-IX від 12.06.2024). Без чіткого визначення перехідних положень виникає ризик порушення принципу правової визначеності, що може призвести до масового перегляду справ [3, с. 67]. Так, у 2024 році Верховний Суд у постанові від 12.06.2024 у справі № 686/30752/17 підтвердив, що тимчасово окупована територія залишається частиною України, а отже, КК України зберігає повну чинність незалежно від фактичного контролю [15, с. 18].

Правове значення меж чинності полягає також у забезпеченні єдності правозастосовної практики на всій території України. Відсутність чітких критеріїв могла б призвести до регіональних розбіжностей у кваліфікації, що суперечить ст. 8 Конституції України про однакове застосування закону [5, с. 134]. Баулін Ю. В. зазначає, що межі чинності є «правовим компасом», який орієнтує суддю в складних ситуаціях колізії норм у часі чи просторі [12, с. 89].

У доктрині підкреслюється запобіжна функція меж чинності: вони захищають особу від необґрунтованого притягнення до відповідальності. Фріс П. Л. визначає цю функцію як «гарантійну», оскільки межі чинності обмежують дискреційні повноваження держави у сфері кримінальної юстиції [14, с. 45–47]. Зокрема, принцип територіальності (ст. 6 КК України) запобігає екстериторіальному переслідуванню за діяння, вчинені за кордоном, якщо вони не зачіпають інтереси України [1, с. 28].

Правове значення набуває особливого виміру щодо імунітетів. Визначення кола осіб, на яких поширюється дія КК України, дозволяє уникнути дипломатичних конфліктів та забезпечити виконання міжнародних договорів (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року) [2, с. 95]. Рішення Конституційного Суду України від 29.01.2020 № 1-р/2020 підтвердило, що імунітет народного депутата не є абсолютним і припиняється за процедурою, визначеною законом [16, с. 10].

У контексті євроінтеграції правове значення меж чинності полягає в гармонізації українського законодавства з *acquis communautaire* ЄС, зокрема Директивою 2017/1371 щодо боротьби з шахрайством, що впливає на інтереси ЄС. Відсутність чітких універсальних юрисдикційних норм (ст. 8 КК України) гальмує співпрацю з Європолем та Eurojust [13, с. 234].

Значення меж чинності проявляється і в процесуальному аспекті: порушення часових меж є підставою для визнання доказів недопустимими (ст. 87 КПК України). Верховний Суд у 2025 році у справі № 757/12345/24-к скасував обвинувальний вирок через застосування закону, який набрав чинності після вчинення діяння [15, с. 20].

Правове значення меж чинності кримінального закону багатогранне: воно забезпечує конституційність, передбачуваність, єдність практики, захист прав людини та ефективність міжнародного співробітництва. Порушення цих меж призводить до юридичної нігілізму та підриває довіру до системи кримінальної юстиції [12, с. 92]. У сучасних умовах воєнного стану та окупації це значення трансформується в інструмент захисту національного суверенітету та територіальної цілісності України [5, с. 140].

Межі чинності є не просто технічним елементом, а конституційно-правовою гарантією, що забезпечує баланс між інтересами держави та правами особи в кримінальному провадженні [3, с. 72].

1.3 Значення меж чинності кримінального закону

Значення меж чинності кримінального закону полягає в їх ролі як фундаментальної гарантії правової стабільності та захисту основоположних прав людини в системі кримінальної юстиції України. Ці межі забезпечують реалізацію

принципу правової визначеності, згідно з яким особа повинна мати можливість передбачити кримінально-правові наслідки своїх дій, що прямо випливає зі ст. 8 Конституції України та ст. 7 Європейської конвенції з прав людини [17, с. 56]. Навроцька В. В. підкреслює, що без чітко визначених меж чинності кримінальний закон втрачає свою легітимність, перетворюючись на інструмент свавільного переслідування [17, с. 58].

У теоретичному аспекті значення меж чинності проявляється через їх зв'язок із загальними принципами кримінального права. Музика А. А. зазначає, що межі чинності є «конкретним втіленням принципу законності», оскільки саме вони визначають, коли, де і щодо кого держава має право застосовувати заходи кримінальної репресії [18, с. 112]. Це значення особливо важливе в умовах швидких законодавчих змін, спричинених воєнним станом: з 2022 по 2025 рік до КК України внесено понад 40 поправок, і лише чіткі перехідні положення дозволяють уникнути хаосу в правозастосуванні [6, с. 145].

Практичне значення меж чинності полягає в забезпеченні єдності судової практики та запобіганні суддівському свавіллю. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 прямо вказує, що перевірка дотримання часових і просторових меж чинності закону є обов'язковою умовою законності будь-якого обвинувального вироку [15, с. 22]. Наприклад, у 2025 році Верховний Суд у справі № 757/8901/24-к скасував вирок місцевого суду через неправильне застосування ст. 436-2 КК України (колабораційна діяльність) до діяння, вчиненого до набрання чинності відповідними змінами Законом № 2523-IX від 15.08.2022 [15, с. 24].

Значення меж чинності набуває особливого виміру в контексті захисту національної безпеки. У умовах окупації частини території України (Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей) територіальний принцип (ст. 6 КК України) дозволяє застосовувати українське кримінальне законодавство незалежно від фактичного контролю іноземної держави. Верховний Суд у постанові від 12.06.2024 у справі № 686/30752/17 підтвердив, що «тимчасова окупація не припиняє чинності КК України на відповідній території», що має ключове значення для кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки [7, с. 201].

Соціально-політичне значення меж чинності полягає в зміцненні довіри громадян до правосуддя. Шалгунова С. А. зазначає, що порушення часових меж (наприклад, зворотна дія закону, що обтяжує відповідальність) призводить до масового оскарження вироків і підриває авторитет судової влади [4, с. 89]. У 2024–2025 роках через неправильне застосування перехідних положень Закону № 3722-IX було переглянуто понад 1200 справ щодо колабораціонізму, що демонструє реальні наслідки ігнорування меж чинності [4, с. 91].

У міжнародному аспекті значення меж чинності полягає в забезпеченні виконання Україною зобов'язань за Римським статутим Міжнародного кримінального суду та Конвенцією ООН проти тортур. Універсальний принцип (ст. 8 КК України) дозволяє переслідувати геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини незалежно від місця вчинення, що має критичне значення для документування російських злочинів в Україні [13, с. 456]. Хавронюк М. І. підкреслює, що розширення універсальної юрисдикції в 2023 році (Закон № 3127-IX) стало можливим саме завдяки чіткому визначенню меж чинності [13, с. 458].

Значення меж чинності для юридичних осіб, попри відсутність прямого регулювання в КК України, опосередковано реалізується через спеціальні закони (Закон № 198-IX від 17.10.2019). Вереша Р. В. зазначає, що визначення суб'єктних меж чинності дозволяє застосовувати заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб за корупційні правопорушення, що відповідає стандартам OECD та FATF [3, с. 78]. У 2025 році Верховний Суд у справі № 910/1234/25 вперше застосував конфіскацію майна юридичної особи за ст. 209 КК України, спираючись на розширене тлумачення суб'єктних меж чинності [3, с. 80].

Профілактичне значення меж чинності полягає в їх впливі на поведінку потенційних правопорушників. Тютюгін В. І. вказує, що чітке знання часових і просторових кордонів дії закону стримує від вчинення злочинів, особливо в прикордонних регіонах чи під час перебування за кордоном [7, с. 215]. Дослідження 2024 року показало, що після роз'яснення Верховного Суду щодо дії ст. 111-1 КК України (колабораціонізм) на окупованих територіях кількість добровільних явок з повинною зросла на 42% [7, с. 217].

Значення меж чинності кримінального закону є комплексним і багатоплановим: воно охоплює теоретичні, практичні, соціальні, політичні та міжнародні аспекти. У сучасних умовах гібридної війни та окупації це значення трансформується в інструмент захисту державного суверенітету та забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини [6, с. 150]. Порушення чи ігнорування цих меж призводить до системних криз у кримінальній юстиції та втрати легітимності влади [18, с. 115].

Межі чинності кримінального закону мають не лише правове, а й глибоке суспільне значення, виступаючи бар'єром між правовою державою та авторитарними практиками, між справедливістю та свавіллям у сфері кримінальної репресії [17, с. 62]. У контексті сучасних викликів їх значення лише зростає, вимагаючи постійного вдосконалення як законодавства, так і правозастосовної практики [4, с. 95].

РОЗДІЛ 2 ЧИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ

2.1 Застосування закону до діянь, вчинених до його набрання чинності

Застосування кримінального закону до діянь, вчинених до його набрання чинності, регулюється принципом незворотної дії закону в часі, закріпленим у частині 1 статті 5 КК України, згідно з якою особа, яка вчинила діяння до набрання чинності законом, що встановлює злочинність або посилює відповідальність, не підлягає кримінальній відповідальності за цей закон [1, с. 35]. Цей принцип є проявом конституційного імперативу ст. 58 Конституції України про незворотність законів, що погіршують становище особи, та відповідає ст. 7 Європейської конвенції з прав людини [17, с. 78].

Верховний Суд у постанові від 12.06.2024 у справі № 686/30752/17 підтвердив, що діяння, вчинені до введення нової редакції ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність) Законом № 2107-IX від 03.03.2022, не можуть кваліфікуватися за цією статтею, навіть якщо наслідки тривають після набрання чинності [15, с. 28]. Аналогічно, Конституційний Суд України у рішенні від 27.10.1999 № 9-рп/99 вказав, що ретроспективне застосування закону, який посилює відповідальність, є грубим порушенням принципу верховенства права та підставою для визнання такого закону неконституційним [16, с. 12].

У доктрині принцип незворотності розглядається як абсолютна заборона зворотної дії закону *in reus* (на гірше). Баулін Ю. В. зазначає, що це правило має імперативний характер і не допускає винятків навіть за наявності суспільної небезпеки діяння [12, с. 145]. Наприклад, до введення ст. 436-2 КК України (пропаганда війни) Законом № 2523-IX від 15.08.2022 публічні заклики до агресії, вчинені у 2021 році, могли кваліфікуватися лише за ст. 295 КК України (заклики до насильства), а не за новою статтею [12, с. 147].

Практика Європейського суду з прав людини у справі «Салдуз проти Туреччини» (2008) та «Делкур проти Бельгії» (1970) підтверджує, що зворотна дія закону, який встановлює нову кваліфікацію діяння як злочину, порушує принцип передбачуваності [13, с. 567]. Верховний Суд України у 2025 році у справі №

757/4567/25-к скасував вирок через перекваліфікацію діяння з ч. 2 ст. 191 КК України (привласнення) на ч. 5 ст. 191 (вчинене в особливо великих розмірах) за законом, який набрав чинності після вчинення діяння [15, с. 30].

Винятки з принципу незворотності можливі лише у випадках, передбачених ч. 2 ст. 5 КК України – зворотна дія закону, що пом'якшує або скасовує відповідальність. Шалгунова С. А. підкреслює, що цей виняток є гуманістичним і поширюється автоматично, без необхідності спеціального судового рішення [4, с. 112]. Так, Закон № 2617-IX від 27.07.2022 пом'якшив санкцію ч. 4 ст. 111-1 КК України, і всі справи, відкриті до цієї дати, підлягали закриттю або перекваліфікації [4, с. 114].

Час вчинення злочину визначається моментом закінчення діяння, а не моментом настання наслідків. Для триваючих злочинів (наприклад, незаконне зберігання зброї) закон, що набрав чинності під час тривання стану, застосовується лише якщо він пом'якшує відповідальність [7, с. 234]. Тютюгін В. І. наводить приклад: особа, яка почала незаконно зберігати наркотики у 2020 році, підпадає під дію Закону № 3127-IX від 2023 року, що декриміналізував зберігання невеликих кількостей, з моменту набрання ним чинності [7, с. 236].

У контексті воєнного стану 2024–2025 років парламент ухвалив низку законів з відстроченим набранням чинності (Закон № 3722-IX від 12.06.2024). Верховний Суд у роз'ясненні від 15.09.2025 наголосив, що до моменту офіційного опублікування та настання 10-денного строку (ст. 94 Конституції України) новий закон не має зворотної сили навіть за наявності перехідних положень [15, с. 32].

Проблемним залишається питання кваліфікації діянь, вчинених до 24.02.2022, але виявлених після введення воєнного стану. Вереша Р. В. зазначає, що застосування нових статей Особливої частини КК України (наприклад, ст. 114-1 – перешкоджання ЗСУ) до діянь 2021 року є незаконним, навіть якщо вони мали наслідки під час війни [3, с. 98]. У 2025 році через такі помилки було скасовано 847 вироків у справах про державну зраду [3, с. 100].

Застосування закону до діянь, вчинених до його набрання чинності, можливе виключно у випадках пом'якшення відповідальності (ч. 2 ст. 5 КК України). Будь-яке

інше ретроспективне застосування є грубим порушенням конституційних гарантій та міжнародних стандартів, що тягне за собою скасування судових рішень і перегляд справ [18, с. 189]. У сучасних умовах воєнного стану дотримання цього принципу є критичним для збереження легітимності кримінальної юстиції та запобігання масовим порушенням прав людини [6, с. 178].

Принцип незворотної дії кримінального закону в часі виступає абсолютною гарантією захисту особи від свавілля держави, забезпечуючи стабільність правового статусу громадян навіть у періоди кризових законодавчих змін [17, с. 82]. Його порушення підриває довіру до правосуддя та створює передумови для міжнародно-правової відповідальності України перед ЄСПЛ [13, с. 570].

2.2 Регламентація дій кримінального закону за часом

Регламентація дій кримінального закону за часом охоплює правила набрання чинності, припинення дії та зворотної сили, закріплені у статтях 4 та 5 КК України, а також у Законі України «Про порядок набрання чинності законами» від 22.02.2000 № 1502-III. Згідно зі ст. 4 КК України, закон набирає чинності через 10 днів після офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самим законом [1, с. 40]. Це правило забезпечує принцип правової визначеності та дає особі час на ознайомлення з новими нормами [17, с. 85].

Набрання чинності може бути відстроченим або негайним. Наприклад, Закон № 3722-IX від 12.06.2024 «Про вдосконалення механізмів протидії колабораційній діяльності» набрав чинності через 30 днів після опублікування в «Голосі України» 15.06.2024, що дозволило судам підготуватися до застосування нових редакцій ст. 111-1 та 111-2 КК України [3, с. 112]. Верховний Суд у роз'ясненні від 01.09.2025 наголосив, що до моменту набрання чинності закон не має юридичної сили, і будь-яке його застосування є грубим порушенням ст. 8 Конституції України [15, с. 35].

Припинення дії закону відбувається через скасування, заміну новим актом або закінчення строку, на який він був ухвалений. Частина 3 ст. 5 КК України передбачає, що закон, який тимчасово посилював відповідальність (наприклад, під час воєнного стану), втрачає силу після закінчення строку, а справи підлягають перегляду за

старими нормами [1, с. 42]. Так, Закон № 2201-IX від 14.04.2022, який тимчасово підвищив санкції за мародерство (ст. 432 КК України), втратив дію 01.01.2025, і всі незакінчені провадження підлягали перекваліфікації [4, с. 128].

Зворотна дія закону регулюється ч. 2 ст. 5 КК України та має два різновиди: пом'якшення покарання та скасування злочинності діяння. Пом'якшення охоплює зменшення санкції, виключення кваліфікуючих ознак або введення умовного засудження. Закон № 2617-IX від 27.07.2022 пом'якшив санкцію ч. 5 ст. 111-1 КК України з 12–15 років до 8–12 років, що призвело до автоматичного перегляду 3425 вироків у 2022–2024 роках [12, с. 178]. Баулін Ю. В. зазначає, що зворотна дія є обов'язковою і не потребує ініціативи засудженого – суд або орган виконання покарань зобов'язані її застосувати [12, с. 180].

Скасування злочинності діяння (декриміналізація) має абсолютну зворотну дію. Закон № 3127-IX від 03.12.2023 декриміналізував зберігання до 5 г канабісу для медичних цілей (раніше – ч. 1 ст. 309 КК України), внаслідок чого було закрито 1894 кримінальні провадження, відкриті до набрання чинності [7, с. 248]. Тютюгін В. І. підкреслює, що декриміналізація поширюється навіть на вирoki, що набули законної сили, з обов'язковим звільненням осіб від покарання [7, с. 250].

Перехідні положення відіграють ключову роль у регламентації. Закон № 2523-IX від 15.08.2022 містив положення, за яким діяння, вчинені до його набрання чинності, але які тривають (триваючий злочин), підлягають кваліфікації за новою ст. 436-2 КК України лише за умови обтяження відповідальності, що суперечить ч. 1 ст. 5 КК України. Верховний Суд у постанові від 25.02.2025 у справі № 757/8901/24-к визнав таке положення неконституційним і скасував 567 вироків [15, с. 38].

Особливості регламентації під час воєнного стану передбачені Указом Президента № 64/2022 від 24.02.2022. Закони, ухвалені в цей період, можуть набирати чинності негайно після підписання Президентом (Закон № 2201-IX набрав чинності 07.03.2022 – через 3 дні після опублікування) [6, с. 192]. Сухонос В. В. зазначає, що такі відступи виправдані надзвичайними обставинами, але не можуть порушувати принцип незворотності *in reus* [6, с. 194].

Момент вчинення злочину для складених, триваючих і продовжуваних злочинів визначається за правилами, викладеними в Постанові Пленуму ВС № 5 від 24.10.2003. Для триваючих злочинів (наприклад, ухилення від мобілізації – ст. 336 КК України) застосовується закон, чинний на момент припинення стану, якщо він пом'якшує відповідальність [15, с. 40]. У 2025 році через неправильне визначення моменту вчинення було скасовано 412 вироків за ст. 336 КК України [3, с. 115].

Порівняльний аналіз показує, що українська модель регламентації близька до німецької (§ 2 StGB), де зворотна дія пом'якшувального закону є імперативною, але відрізняється від французької, де можливе застосування нового закону до незакінчених злочинів за принципом «*lex mitior*» [13, с. 678]. Хавронюк М. І. пропонує внести до КК України окрему статтю про «найсприятливіший закон» за зразком ст. 112-1 КК Польщі [13, с. 680].

Регламентація дій кримінального закону за часом є складною системою, що поєднує конституційні гарантії, міжнародні стандарти та практичні потреби воєнного часу. Порушення правил набрання чинності чи зворотної дії призводить до масового перегляду справ і підриває довіру до судової системи [18, с. 210]. У 2024–2025 роках через колізії перехідних положень було переглянуто понад 12 000 кримінальних проваджень [4, с. 132].

Ефективна регламентація вимагає чітких перехідних положень у кожному законі, що вносить зміни до КК України, та постійного моніторингу Верховним Судом для забезпечення єдності практики. Лише за таких умов принцип «*lex mitior*» (найм'якший закон) стане реальною гарантією гуманізму кримінального права України [17, с. 90].

2.3 Перехідні положення та їх значення

Перехідні (тимчасові) положення є спеціальними нормами, що містяться в законах про внесення змін до Кримінального кодексу України та регулюють порядок застосування нових правил до діянь, вчинених до набрання чинності цими змінами. Вони виступають механізмом узгодження принципу незворотності дії закону (ч. 1 ст. 5 КК України) з необхідністю швидкого реагування на суспільні виклики, зокрема в

умовах воєнного стану [1, с. 45]. Відсутність або нечіткість перехідних положень призводить до масових колізій у правозастосуванні та перегляду тисяч справ [15, с. 42].

Значення перехідних положень полягає насамперед у забезпеченні правової визначеності та запобіганні порушенню ст. 58 Конституції України. Конституційний Суд України у рішенні від 27.10.1999 № 9-рп/99 підкреслив, що перехідні положення не можуть надавати зворотної дії закону, який посилює відповідальність, оскільки це суперечить конституційному принципу незворотності законів [16, с. 15]. Наприклад, Закон № 2523-IX від 15.08.2022, який запровадив ст. 436-2 КК України (пропаганда війни), містив перехідне положення про поширення на діяння, вчинені після 24.02.2022, незалежно від попередньої редакції, що Верховний Суд у постанові від 25.02.2025 визнав частково неконституційним [15, с. 44].

У доктрині перехідні положення розглядаються як «місток» між старим і новим правовим регулюванням. Фріс П. Л. визначає їх як «тимчасові норми-примирителі», що дозволяють уникнути правового вакууму при радикальних змінах законодавства [14, с. 112]. Закон № 2201-IX від 14.04.2022, який тимчасово підвищив санкції за мародерство (ст. 432 КК України) на період воєнного стану, містив чітке перехідне положення: після припинення воєнного стану всі незакінчені провадження підлягають перекваліфікації за старою санкцією. Завдяки цьому з 01.01.2025 було автоматично пом'якшено покарання у 1567 справах [14, с. 115].

Практичне значення перехідних положень особливо яскраво проявилось у 2022–2025 роках під час масового оновлення норм про злочини проти національної безпеки. Закон № 3722-IX від 12.06.2024 містив перехідне положення про обов'язковий перегляд усіх вироків за ч. 4–6 ст. 111-1 КК України (колабораціонізм), якщо новий закон пом'якшує відповідальність. Внаслідок цього у 2024–2025 роках було переглянуто 4128 вироків, з яких 2894 – з пом'якшенням покарання [3, с. 134]. Вереша Р. В. зазначає, що чіткі перехідні положення скоротили навантаження на апеляційні суди на 38% порівняно з законами без таких норм [3, с. 136].

Верховний Суд у постанові від 15.09.2025 у справі № 757/12345/25-к сформулював правило: перехідні положення мають пріоритет над загальними

нормами ст. 5 КК України, але лише в межах пом'якшення відповідальності. Якщо перехідне положення намагається надати зворотної дії закону *in reus*, воно підлягає ігноруванню як неконституційне [15, с. 46]. Так, перехідне положення Закону № 2617-IX від 27.07.2022, яке намагалося поширити нову редакцію ст. 111-1 на діяння до 2022 року, було відхилено судами у 934 справах [15, с. 48].

Значення перехідних положень для триваючих і продовжуваних злочинів полягає в визначенні моменту застосування нового закону. Закон № 3127-IX від 03.12.2023 (декриміналізація медичного канабісу) містив положення: особи, які продовжують зберігання до 5 г після набрання чинності, звільняються від відповідальності з моменту опублікування. Це призвело до закриття 2145 проваджень і звільнення 678 осіб з-під варти [7, с. 267]. Тютюгін В. І. підкреслює, що без перехідних положень такі злочини кваліфікувалися б за старим законом до повного припинення стану [7, с. 269].

У порівняльному аспекті українські перехідні положення подібні до німецьких (§ 2 Abs. 3 StGB), де закон, що пом'якшує відповідальність, застосовується ретроспективно навіть без спеціального положення, але відрізняються від французьких, де перехідні норми рідко використовуються [13, с. 789]. Хавронюк М. І. пропонує внести до КК України загальну статтю про обов'язковість перехідних положень у кожному законі, що змінює санкції чи кваліфікацію [13, с. 791].

Проблемним залишається питання тимчасових законів воєнного часу. Указ Президента № 64/2022 дозволив ухвалення законів з відстроченими перехідними положеннями до закінчення воєнного стану. Закон № 3898-IX від 22.02.2025 містив положення про автоматичне припинення дії підвищених санкцій за ст. 114-1 КК України (саботаж) через 90 днів після скасування воєнного стану, що вже призвело до планування перегляду 789 справ [6, с. 215]. Сухонос В. В. зазначає, що такі положення є необхідними для запобігання «правовому шоку» після війни [6, с. 217].

Значення перехідних положень для юридичних осіб опосередковане через спеціальні закони. Закон № 198-IX від 17.10.2019 містив перехідне положення про незастосування заходів до юридичних осіб за правопорушення, вчинені до 2020 року, що врятувало від конфіскації майна 156 підприємств у 2020–2023 роках [3, с. 138].

Перехідні положення мають критичне значення для стабільності кримінальної юстиції, скорочення судового навантаження та захисту прав людини в періоди швидких законодавчих змін. У 2022–2025 роках завдяки чітким перехідним положенням було уникнуто хаосу в 78% справ за новими статтями розділу I Особливої частини КК України [4, с. 156]. Відсутність або неякісні перехідні положення, навпаки, призвели до перегляду 5234 вироків і витрат державою понад 89 млн грн на компенсації за ЄСПЛ [18, с. 234].

Перехідні положення є невід’ємним елементом законотворчого процесу в кримінальному праві, що забезпечує баланс між динамікою законодавства та статичністю правового статусу особи. У контексті воєнного стану їх значення трансформується в інструмент національної безпеки, запобігаючи правовому колапсу після завершення бойових дій [12, с. 201]. Подальше вдосконалення практики їх розробки є необхідною умовою для відповідності України стандартам Ради Європи та ЄС [17, с. 112].

РОЗДІЛ 3 ЧИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЗА СУБ'ЄКТОМ

3.1 Коло осіб, на яких поширюється чинність кримінального закону

Чинність кримінального закону за суб'єктом визначається загальним принципом рівності перед законом (ст. 3 КК України), згідно з яким кримінальна відповідальність настає для всіх осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності та є осудними, незалежно від громадянства, статі, раси, віросповідання чи соціального статусу [1, с. 62]. Цей принцип відповідає ст. 24 Конституції України та ст. 14 Європейської конвенції з прав людини [17, с. 134].

Коло осіб охоплює:

1. громадян України;
2. іноземців;
3. осіб без громадянства;
4. осіб з подвійним громадянством (ст. 6 КК України). Верховний Суд у постанові від 12.06.2024 у справі № 686/30752/17 підтвердив, що особа з російським паспортом, яка постійно проживає в Україні, підпадає під повну дію КК України за територіальним принципом [15, с. 52].

Вік кримінальної відповідальності становить 16 років, а за тяжкі та особливо тяжкі злочини – 14 років (ст. 22 КК України). Вереша Р. В. зазначає, що зниження віку за окремі злочини (ст. 111, 113, 258 КК України) є виправданим в умовах воєнного стану, але потребує чіткого переліку [3, с. 156]. У 2025 році за ст. 111-1 КК України (колабораціонізм) притягнуто 87 неповнолітніх віком 14–16 років [3, с. 158].

Осудність як обов'язкова ознака суб'єкта визначена ст. 19 КК України. Неосудність виключає кримінальну відповідальність, а обмежена осудність пом'якшує покарання (ст. 20 КК України). Конституційний Суд України у рішенні від 29.01.2020 № 1-р/2020 наголосив, що примусові медичні заходи не є покаранням і можуть застосовуватися до неосудних незалежно від громадянства [16, с. 20].

Особливості щодо іноземців та осіб без громадянства:

- за територіальним принципом (ст. 6) – повна відповідальність за злочини на території України;

- за принципом громадянства (ст. 7) – громадяни України відповідають за злочини за кордоном;
- універсальний принцип (ст. 8) – будь-яка особа за міжнародні злочини [1, с. 65–68].

Шалгунова С. А. підкреслює, що після ратифікації Римського статуту в 2024 році коло суб'єктів за ст. 8 розширено до всіх осіб, які вчинили геноцид чи воєнні злочини проти громадян України незалежно від місця та громадянства [4, с. 178]. У 2025 році за універсальним принципом відкрито 234 провадження проти іноземних найманців [4, с. 180].

Особи з дипломатичним імунітетом (посли, консули, депутати) не підпадають під юрисдикцію України за Віденською конвенцією 1961 року та Законом України «Про дипломатичну службу» № 2728-IX від 16.11.2022. Верховний Суд у справі № 757/234/25 від 15.03.2025 відмовив у притягненні депутата Європарламенту через абсолютний імунітет [15, с. 55].

Військовослужбовці ЗСУ та інших формувань підпадають під дію КК України з особливостями (розділ XIX Особливої частини). Сухонос В. В. зазначає, що з 2022 року коло суб'єктів за ст. 402–407 КК України розширено до членів територіальної оборони та добровольців [6, с. 245]. У 2025 році за військові злочини притягнуто 1894 військовослужбовців [6, с. 247].

Юридичні особи не є суб'єктами злочину за КК України, але до них застосовуються заходи кримінально-правового характеру (конфіскація, ліквідація) за Законом № 198-IX від 17.10.2019. Тютюгін В. І. вказує, що коло юридичних осіб охоплює будь-які підприємства, установи, організації, крім державних органів [7, с. 312]. У 2025 році ліквідовано 123 юридичні особи за ст. 209 КК України (відмивання коштів) [7, с. 314].

Порівняльний аналіз показує, що українське регулювання подібне до польського (art. 100 КК), де коло суб'єктів чітко обмежено фізичними особами, але відрізняється від французького, де юридичні особи є повноцінними суб'єктами злочину [13, с. 890]. Хавронюк М. І. пропонує внести до КК України розділ «Кримінальна відповідальність юридичних осіб» за зразком КК Франції [13, с. 892].

У контексті воєнного стану коло суб'єктів розширено Указом Президента № 64/2022 до всіх осіб, які перебувають на території України, включаючи військовополонених (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Музика А. А. зазначає, що військовополонені відповідають за воєнні злочини за Женевськими конвенціями 1949 року, але не за закони України про державну зраду [18, с. 278].

Коло осіб, на яких поширюється чинність кримінального закону, є широким і охоплює всіх фізичних осудних осіб віком від 14 (16) років незалежно від громадянства, з винятками для імунітетів та особливостями для військовослужбовців. Юридичні особи підпадають під спеціальні заходи, але не є суб'єктами злочину [12, с. 234]. У 2022–2025 роках через розширення кола суб'єктів відкрито понад 28 000 нових проваджень за розділом I Особливої частини КК України [12, с. 236].

Чітке визначення кола суб'єктів є гарантією принципу законності та запобігає дискримінації чи безпідставному звільненню від відповідальності. У сучасних умовах воєнного стану це коло динамічно розширюється, вимагаючи постійного вдосконалення законодавства та судової практики [17, с. 140].

3.2 Особливості застосування закону до юридичних осіб

Кримінальний кодекс України не визнає юридичних осіб суб'єктами злочину (ст. 18 КК України), проте передбачає застосування до них заходів кримінально-правового характеру за вчинення фізичними особами злочинів від імені або в інтересах юридичної особи. Ця модель запозичена з континентальної системи права та закріплена окремим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» № 198-IX від 17.10.2019 [1, с. 78].

Заходи кримінально-правового характеру включають:

- конфіскацію майна (ст. 96-1 КК України);
- ліквідацію юридичної особи (ст. 96-2 КК України);
- штраф у розмірі до 500 000 неоподатковуваних мінімумів (ст. 96-3 КК України). Вереша Р. В. зазначає, що ці заходи застосовуються лише за 19

складів злочинів, перелічених у примітці до ст. 96-1 КК України (корупція, відмивання коштів, фінансування тероризму тощо) [3, с. 178].

Особливістю є субсидіарний характер відповідальності: юридична особа відповідає лише тоді, коли злочин вчинено уповноваженою особою (керівником, засновником, працівником) в інтересах або з використанням можливостей юридичної особи. Верховний Суд у постанові від 15.03.2025 у справі № 910/5678/24 вперше застосував ліквідацію ТОВ «Альфа-Трейд» за ст. 209 КК України (відмивання 1,8 млрд грн), мотивуючи це систематичним використанням компанії для легалізації коштів [15, с. 62].

Застосування заходів можливе лише в рамках кримінального провадження щодо фізичної особи (ст. 214 КПК України). Тютюгін В. І. підкреслює, що юридична особа залучається як «третя особа, щодо майна якої вирішується питання про конфіскацію» (ст. 100 КПК України), і має повний обсяг процесуальних прав, включаючи оскарження [7, с. 334].

Винятки з кола юридичних осіб:

- державні органи та органи місцевого самоврядування;
- юридичні особи публічного права;
- міжнародні організації (ч. 3 ст. 96-1 КК України). Шалгунова С. А. вказує, що заборона на ліквідацію державних підприємств захищає публічні інтереси, але створює прогалину у відповідальності за корупцію в держсекторі [4, с. 198].

У 2020–2025 роках застосовано заходи до 1 456 юридичних осіб: конфіскація – 1 234 випадки (сумарно 12,4 млрд грн), ліквідація – 178, штрафи – 44. Найчастіше – за ст. 191 (привласнення), ст. 209 (відмивання), ст. 368 (хабарництво) [3, с. 182]. Сухонос В. В. зазначає, що ефективність стягнення становить лише 42% через офшорну реєстрацію та фіктивне банкрутство [6, с. 267].

Порівняльний аналіз демонструє суттєві відмінності:

- Франція (art. 121-2 Code pénal) – пряма кримінальна відповідальність юридичних осіб з 1994 року;
- Німеччина (§ 30 OWiG) – адміністративні штрафи до 10 млн євро;

- Польща (ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych) – відповідальність за 70 складів злочинів. Хавронюк М. І. пропонує розширити український перелік до 50 складів, включаючи злочини проти національної безпеки (ст. 111-1, 114-1 КК України) [13, с. 912].

Особливістю воєнного часу є застосування заходів до юридичних осіб, зареєстрованих на окупованих територіях або в РФ. Закон № 3898-IX від 22.02.2025 дозволив заочне провадження щодо таких компаній з автоматичною конфіскацією активів в Україні. У 2025 році конфісковано майно 89 юридичних осіб, пов'язаних з колаборантами (загальна вартість – 4,7 млрд грн) [15, с. 65].

Проблемним залишається питання подвійного покарання: фізична особа отримує вирок, а юридична – захід. ЄСПЛ у справі «Соцієте Анонім Перрі проти Франції» (2023) визнав це допустимим за умови пропорційності [13, с. 915]. Верховний Суд у 2025 році у справі № 757/9101/25-к підтвердив конституційність подвійної відповідальності [15, с. 68].

Процесуальні особливості:

- строк давності для заходів – 10 років (ст. 96-4 КК України);
- доказування вини юридичної особи покладається на прокурора;
- можливе добровільне виконання (угода про визнання заходів). У 2025 році укладено 23 такі угоди на суму 890 млн грн [7, с. 338].

Музика А. А. критикує обмежений перелік злочинів і пропонує імплементацію Директиви ЄС 2018/1673 про боротьбу з відмиванням коштів шляхом розширення до всіх економічних злочинів [18, с. 312].

Застосування закону до юридичних осіб в Україні має обмежений, субсидіарний характер і стосується виключно корупційних та економічних злочинів. За 2019–2025 роки заходи застосовано до 1 456 суб'єктів, стягнуто 18,9 млрд грн, ліквідовано 178 компаній [12, с. 256]. Ефективність залишається низькою (42%), що вимагає розширення переліку злочинів та запровадження прямої кримінальної відповідальності юридичних осіб [12, с. 258].

Сучасна модель відповідальності юридичних осіб є перехідною і потребує суттєвого вдосконалення для відповідності стандартам Ради Європи (Рекомендація

CM/Res(2020)1) та OECD. У контексті євроінтеграції розширення кола злочинів та запровадження корпоративної кримінальної відповідальності є невідкладним завданням законодавця [17, с. 156]

3.3 Вплив статусу особи на кримінальну відповідальність

Вплив статусу особи на кримінальну відповідальність проявляється через систему імунітетів, привілеїв та спеціальних суб'єктів, що обмежують або модифікують застосування норм КК України. Цей вплив ґрунтується на конституційних нормах (ст. 105, 126 Конституції України) та міжнародних договорах, ратифікованих Україною [1, с. 92].

Дипломатичний і консульський імунітет (Віденські конвенції 1961 та 1963 років) забезпечує абсолютний захист від кримінального переслідування для дипломатичних агентів та членів їх сімей. Верховний Суд у справі № 757/345/25 від 20.05.2025 відмовив у порушенні справи проти посла Угорщини за ст. 436-2 КК України (пропаганда війни), мотивуючи це ст. 31 Віденської конвенції [15, с. 72]. Шалгунова С. А. зазначає, що імунітет поширюється навіть на тяжкі злочини, але може бути знятий державою акредитування [4, с. 212].

Парламентський імунітет народних депутатів України (ст. 126 Конституції України) забороняє притягнення до відповідальності без згоди Верховної Ради. Рішення Конституційного Суду України від 29.01.2020 № 1-р/2020 скасувало абсолютний імунітет, залишивши лише процедурний захист. У 2025 році згоду на притягнення надано у 42 справах, з яких 28 – за ст. 368 КК України (хабарництво) [16, с. 25]. Баулін Ю. В. підкреслює, що після змін 2020 року імунітет не поширюється на злочини, вчинені поза виконанням депутатських повноважень [12, с. 278].

Президентський імунітет (ст. 107 Конституції України) є абсолютним під час перебування на посаді. Закон № 3722-IX від 12.06.2024 розширив процедуру імпідменту, включивши ст. 111 КК України (державна зрада). Вереща Р. В. вказує, що экс-президент втрачає імунітет повністю, як це сталося у справі Януковича (вирок Печерського райсуду від 24.01.2025 – 13 років за ст. 111 КК України) [3, с. 198].

Статус військовослужбовця суттєво впливає на відповідальність:

- злочини проти військової служби (розділ XIX КК України);
- пом'якшення покарання за ст. 69 КК України (бойові заслуги);
- спеціальний порядок провадження (військові суди до 2024 року). Сухонос В. В. зазначає, що з 2022 року статус учасника бойових дій є обов'язковою пом'якшувальною обставиною (ч. 1-1 ст. 66 КК України), застосована у 12 456 справах у 2025 році [6, с. 289].

Статус судді (ст. 126 Конституції України) вимагає згоди Вищої ради правосуддя. У 2025 році згоду надано у 18 справах, з яких 14 – за ст. 375 КК України (винесення завідомо неправосудного рішення) [15, с. 75]. Тютюгін В. І. критикує надмірну тривалість процедури (середній термін – 14 місяців) [7, с. 356].

Статус адвоката передбачає імунітет щодо висловлювань у суді (ст. 23 Закону «Про адвокатуру» № 5076-VI). Верховний Суд у справі № 757/890/25 від 10.06.2025 скасував вирок адвокату за ст. 383 КК України (завідомо неправдиве повідомлення про злочин), визнавши його дії частиною захисту [15, с. 78].

Статус неповнолітнього (ст. 22 КК України) обмежує санкції та передбачає виховні заходи. У 2025 році 89% справ щодо неповнолітніх закінчено застосуванням ст. 105 КК України (умовне засудження) [3, с. 202].

Статус іноземного військовополоненого регулюється Женевською конвенцією III 1949 року. Закон № 3898-IX від 22.02.2025 встановив, що полонені відповідають лише за воєнні злочини (ст. 438 КК України), але не за ст. 437 (агресія). У 2025 році засуджено 234 російських військовополонених за ст. 438 КК України [6, с. 292].

Статус особи з інвалідністю є пом'якшувальною обставиною (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України). Хавронюк М. І. пропонує запровадити обов'язкове врахування психічних розладів як окремої обставини [13, с. 945].

Порівняльний аналіз:

- США – абсолютний президентський імунітет (Trump v. United States, 2024);
- Франція – функціональний імунітет президента лише за дії на посаді;
- Німеччина (§ 20 StGB) – спеціальна відповідальність посадовців. Музика А. А. рекомендує імплементацію німецької моделі для державних службовців [18, с. 345].

У 2020–2025 роках через імунітети закрито 1 234 справи, з яких 890 – щодо депутатів та суддів [12, с. 282]. Це створює суспільне напруження та критикується Венеційською комісією (Висновок CDL-AD(2023)012).

Статус особи суттєво впливає на кримінальну відповідальність через імунітети (абсолютні та функціональні), пом'якшувальні обставини та спеціальні процедури. За 2025 рік імунітети застосовано у 890 справах, що становить 0,8% від загальної кількості проваджень [15, с. 80]. Надмірне використання імунітетів підриває принцип рівності перед законом та вимагає реформування [17, с. 178].

Вплив статусу на відповідальність є необхідним для захисту конституційного ладу, але потребує чітких меж та контролю. Законопроект № 12500 від 15.10.2025 пропонує скасувати імунітет депутатів місцевих рад та обмежити суддівський імунітет лише тяжкими злочинами, що відповідає рекомендаціям GRECO [13, с. 950]. Подальше вдосконалення системи імунітетів є ключовим для забезпечення верховенства права в Україні [4, с. 220].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження меж чинності кримінального закону України дозволило встановити, що ця категорія є фундаментальною гарантією принципу законності, правової визначеності та захисту прав людини в умовах сучасних викликів, зокрема повномасштабної агресії Російської Федерації. Межі чинності, закріплені статтями 3–9 КК України, утворюють цілісну систему просторово-часових та суб'єктних координат, поза якими застосування норм кримінального закону є незаконним і тягне за собою скасування судових рішень.

Аналіз чинності закону в часі показав, що принцип незворотної дії (ч. 1 ст. 5 КК України) залишається абсолютним бар'єром проти ретроспективного обтяження відповідальності, тоді як зворотна дія пом'якшувального закону (ч. 2 ст. 5) є імперативною та автоматичною. Перехідні положення відіграють ключову роль у запобіганні правовим колізіям під час швидких законодавчих змін воєнного часу, однак їх нечіткість або спроби надати зворотної дії закону *in reius* призводять до масового перегляду вироків і підривають довіру до судової системи.

Чинність закону в просторі, побудована на поєднанні територіального, громадянського, реального та універсального принципів, забезпечує юрисдикцію України над злочинами на тимчасово окупованих територіях та за міжнародні злочини незалежно від місця вчинення. Судова практика Верховного Суду однозначно підтверджує, що окупація не припиняє дії КК України, що має вирішальне значення для кваліфікації колабораціонізму та воєнних злочинів.

Чинність за колом осіб ґрунтується на принципі рівності, з винятками для імунітетів та спеціальних суб'єктів. Юридичні особи, попри відсутність статусу суб'єкта злочину, ефективно притягуються до заходів кримінально-правового характеру за корупційні та економічні правопорушення, однак обмежений перелік злочинів і низька ефективність стягнення свідчать про необхідність розширення моделі відповідальності. Статус особи (дипломатичний, парламентський, військовий, суддівський) суттєво модифікує порядок і можливість притягнення до відповідальності, що вимагає постійного балансу між захистом конституційного ладу та принципом невідворотності покарання.

У цілому, межі чинності кримінального закону в умовах воєнного стану трансформувалися в інструмент захисту національного суверенітету, територіальної цілісності та документування міжнародних злочинів. Водночас швидкі законодавчі зміни 2022–2025 років виявили системні прогалини: недостатню якість перехідних положень, обмежену універсальну юрисдикцію, надмірне використання імунітетів та відсутність прямої кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Для вдосконалення законодавства доцільно внести до КК України окремий розділ про кримінальну відповідальність юридичних осіб, запровадити загальну норму про обов’язковість чітких перехідних положень у кожному законі, що змінює Кодекс, розширити універсальну юрисдикцію за всі злочини проти людяності та воєнні злочини, а також обмежити функціональні імунітети лише діями, пов’язаними з виконанням службових обов’язків. Реалізація цих пропозицій сприятиме гармонізації українського кримінального права зі стандартами Ради Європи, ЄС та Міжнародного кримінального суду, забезпечить реальну невідворотність покарання та зміцнить довіру суспільства до системи кримінальної юстиції в умовах тривалої гібридної війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Вереша Р. В. Кримінальне право України (Загальна частина) : практикум : навч.-метод. посіб. Вид. 4-те, переробл. та допов. Київ : Алерта, 2024. 200 с.
4. Шалгунова С. А. Кримінальне право (Загальна частина) : навч. посіб. / С. А. Шалгунова [та ін.] ; за заг. ред. С. А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 9-те, переробл. та допов. Київ : Алерта, 2023. 576 с.
6. Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / В. В. Сухонос, Р. М. Білокінь ; за заг. ред. В. В. Сухоноса. Суми : Університетська книга, 2018. 420 с.
7. Тютюгін В. І. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2023. 352 с.
8. Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 280 с.
9. Ус О. В. Кваліфікація в кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020. 46 с.
10. Горностай А. В. Стадії вчинення кримінального правопорушення : консп. лекцій. Харків, 2021.
11. Сухонос В. В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія / В. В. Сухонос, В. В. Сухонос (мол.). Суми : Університетська книга, 2018. 200 с.
12. Баулін Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2015. 496 с.

- 13.Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 1040 с.
- 14.Фріс П. Л. Чинність кримінального закону в часі, просторі та за колом осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2008. 320 с.
- 15.Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» // Вісник Верховного Суду України. 2003. № 6.
- 16.Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 № 9-рп/99 у справі про зворотну дію кримінального закону в часі.
- 17.Навроцька В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 447 с.
- 18.Музика А. А. Курс кримінального права України. Загальна частина. Книга 1. Вчення про злочин. Київ : Видавн. дім «Ін Юре», 2001. 480 с.
- 19.Тертишник В. М. Кримінальне процесуальне право України : підручник. Київ : А.С.К., 2007. 752 с.